

Barcode - 99999990833538
Title - Pushtimarg.
Subject -
Author -
Language - gujarati
Pages - 35
Publication Year - 0
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

9 999999 083353

(શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ અદેશ કરેલા)

પુષ્ટિમાર્ગ.

એટલે

ભગવાનની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ, અથવા
નિર્ગુણ ભક્તિમાર્ગ, અથવા ઇશ્વર પ્રત્યે
શુદ્ધ પ્રેમનો માર્ગ.

અદ્વૈતમાંદમાં હિંદમાં સર્વ ધર્મોની ભરાયલી ખીજ પરિપક્વમાં
તા. ૬ મી જુન ૧૯૧૧ના રોજ વંચાયેલો મિળંધ.

રચનારે અને ભાષાન્તર સાથે પ્રકટ કરનાર,
લલ્લુભાઈ માણવલ્લભદાસ પારેખ.

માજી નજી સ્થાલકોર્ટ કાર્ટ—અમદાવાદ.

શ્રીચલ્લભચરિત્ર, શ્રીકૃષ્ણલીલમૃત, તત્ત્વદીપ-નિબંધ (ભાષાન્તર) વગેરેના કર્તા.

સંસ્કૃત ૪૩૨.

સંવત. ૧૯૬૭.

કીંમત આના.બે.

અમદાવાદ—ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

શાહ સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અનુક્રમાંક
ગુજરાતી કોપીરાઈટ મંત્રાલય

૩૨૬૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૩૨૬૮

વર્ષિક

પુસ્તકનું નામ ડી.સી.આર્.સી.

વિષય ૧૧/૨૨/૩૩

(શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ ઉપદેશ કરેલો)

પુષ્ટિમાર્ગ

એટલે

ભગવાનની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ, અથવા નિર્ગુણ
લક્ષિતમાર્ગ, અથવા મૃશ્વર પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રેમનો માર્ગ.

માનવંતા પ્રમુખ સાહેબ, સન્નારીઓ અને સજ્જનો:—

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી આર્યાવર્તના મહાન્ તત્ત્વવેત્તાઓમાંના
એક મહાન્ અને અગ્રિમ તત્ત્વવેત્તા, બ્રહ્મ-
શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી. વાદ અથવા શુદ્ધાદ્વૈત મતનું પ્રતિપાદન
કરનાર, ભગવાનના એક મોટામાં મોટા
લક્ષત, અને પુષ્ટિમાર્ગ, અથવા ભગવાનની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો
માર્ગ, જેને નિર્ગુણલક્ષિતમાર્ગ, અથવા ભગવાન પ્રત્યે શુદ્ધ
પ્રેમ રાખવાનો માર્ગ કહે છે, તે માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર હતા.

એમનો (શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો) જન્મ ચંપારણ્યમાં
'ઇ. સ. ૧૪૭૯ (સંવત ૧૫૩૫) માં થયો હતો.

એમણે અત્યંત બાળવયમાં વેદાદિશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી,
આર્યાવર્તના દક્ષિણ ભાગમાં તુંગભદ્રા નદીને દક્ષિણ કાંઠે વસેલા
વિધાનગર, (વિજયનગર) ના મહાન્ બાળવાન રાજ્યના વહિ-
વટ કરનાર કૃષ્ણદેવ રાજાની સંમક્ષ, તે વખતના ધણા વિદ્વાન
અને અગ્રિમ આચાર્યો અને પંડિતોની સલામાં બ્રહ્મવાદ અથવા

.. શુદ્ધાદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.^૧ એ કારણથી

બ્રહ્મવાદ.

ત્યાં મળેલા આચાર્યો અને વિદ્વાનોની

સંમતિથી કૃષ્ણદેવરાજાએ એમને આચાર્ય

અને મહાપ્રભુની પદ્મી આપી.

૧ આ વંખને એમની ઉંમર ચૌદથી વધારે વર્ષની નહોતી.

આ સ્થળ (અહ્યાબાદ) ની નજીકમાં આવેલા જાડેલ અને ચરણાદ્રિ^૧ (ચરણાટ) ગામોમાં રહી, એમણે પોતાની જીંદગીનો ઉત્તરભાગ તત્ત્વવિદ્યા સંબંધી ગ્રંથો લખવામાં ગૂંચો હતો, એ કારણથી કદાચ આપનામાંના કેટલાએકને એમના નામની માહિતી હશે.

જે ભક્તિમાર્ગનો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ ઉપદેશ કર્યો છે, તે ભક્તિમાર્ગને પારિભાષિક શબ્દોમાં પુષ્ટિમાર્ગ. “પુષ્ટિમાર્ગ” કહેવામાં આવે છે. પુષ્ટિમાર્ગ

એ વચનમાં માર્ગ શબ્દનો અર્થ રસ્તો, અને પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરની કૃપા થાય છે. જેમ કેટલાક ભૂલે ભરેલી રીતે ધારે છે તેમ, પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ શારીરિક પોષણ થતો નથી. એ પ્રમાણે હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ એ વચનનો અર્થ સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરની કૃપા. મેળવવાનો માર્ગ, એવો થાય છે.

જેઓ નિર્ગુણભક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરે છે, તેઓને ભગવાનની કૃપાની પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલા કારણથી નિર્ગુણભક્તિમાર્ગ અને પુષ્ટિમાર્ગ એ બંને વચનો એકજ અર્થમાં વપરાય છે.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી ભક્તિની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપે છે:-

ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનસહિત, એમને વિષે, આ જગતના

જે જે પદાર્થો ઉપર સ્નેહ હોય તે સર્વ ભક્તિઃ કરતાં અધિક અને સુદૃઢ સ્નેહ રાખવો,

એને ભક્તિ કહે છે. માત્ર આવા પ્રકારની

ભક્તિથીજ મુક્તિ મળે છે, બીજા કોઈ સાધનથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી.^૨

૧ અહ્યાબાદની પાસે અડેલમાં અને બનારસની પાસે ચરણાદ્રિ (ચરણાટ)માં હજીસુધી એમની એકઠો છે; હજારો યાત્રાળુઓ દરવર્ષે એ એકઠોની મુલાકાતે જાય છે.

૨ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોધિકઃ ॥

સ્નેહો ભક્તિગિતિ પ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ઈન્દ્રિયથા ॥

૪ નિર્મલ.શા. ૫ :

પ્રકૃતિ અથવા માયા (ઇશ્વરની એક શક્તિ) માંથી ઉત્પન્ન થયેલા તામસ, રાજસ, અને સત્વગુણોની ભાક્તોના ચાર પ્રકાર. સત્તા સર્વના વિચારો, વૃત્તિઓ અને કર્મો ઉપર ચાલે છે. તે કારણથી, ભક્તિ પણ જે અંતઃકરણની એક સ્થિતિ-વૃત્તિ છે, તે પણ ચાર પ્રકારની થાય છે. તે પ્રકાર તામસી, રાજસી, સાત્ત્વિક અને નિર્ગુણ (જેના ઉપર ઉપર લખેલા ત્રણ, ગુણોની સત્તા ચાલતી નથી તે) છે.

કોઈને પીડા કરવાના વિચારથી, કપટ કરવાના વિચારથી, અથવા ખીજનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવાથી, તામસી ભક્તિ ક્રોધથી અથવા ભેદ દૃષ્ટિથી ભગવાનનું જે પૂજન કરવામાં આવે તેને તામસી ભક્તિ કહે છે.^૧

વિષયોની ઇચ્છાથી અથવા યશની ઇચ્છાથી, અથવા ઐશ્વર્યની ઇચ્છાથી, ભેદ રાખીને ભગવાનનું જે પૂજન કરવામાં આવે તેને રાજસી ભક્તિ કહે છે.^૨

પાપનો નાશ કરવા સારું, કર્મો અર્પણ કરીને ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવા માટે ઇશ્વરનું યજન કરવું સાત્ત્વિક ભક્તિ. જોઈએ, તે વિના કર્મો નિષ્ક્રમ થાય છે, તે માટે, ભેદદાષ્ટ રાખીને ઇશ્વરનું જે પૂજન કરવામાં આવે તેને સાત્ત્વિક ભક્તિ કહે છે.^૩

૧. અભિસન્ધાય યો હિંસાં દમ્ભં માત્સર્યમેવ વા ।

સંરમ્ભી ભિન્નદગ્મ્ભાવં મયિ કુર્યાત્સ તામસઃ ॥ ભા. ૩-૨૯-૮

૨. વિષયાનભિસન્ધાય યશ એશ્વર્યમેવં વા ।

અર્ચાદાવર્ચયેદ્યો માં પ્રથગ્ભાવ, સઃ રાજસઃ ॥ ભા. ૩-૨૯-૯.

૩. કર્મનિર્હારમુદ્વિચ્છ્ય પરસ્મિન્વા તદર્પણમ્ ।

યજેદ્યઘ્ન્યમિતિ જા પ્રથગ્ભાવઃ સ સાત્ત્વિકઃ ॥ ભા. ૩-૨૯-૧૦.

પર્વતાદિને લેદી તેઓથી થતી અક્યથોને દૂર કરી,, જેમ
 ખંગાળનો પ્રવાહ સમુદ્રને વિષે અવિચ્છિન્ન
 નિર્ગુણ ભક્તિ. આલે છે, તેમ લૌકિક વૈદિક પ્રતિબંધો દૂર
 કરી, સર્વની ગુહાશયમાં સ્થિતિ કરતા
 ભગવાનને વિષે મનની અવિચ્છન્ન જે ગતિ, તેને નિર્ગુણ
 ભક્તિ કહે છે. ^૧

આ ભક્તિ અહૈતુકી (નિમિત્ત વગરની), ક્ષણની ઇચ્છા
 રહિત, ભગવાનની સેવા કરવાના હેતુથી, પ્રેમપૂર્વક હોવી જોઈએ. ^૨

આ ભક્તિ જે પુરુષોત્તમ (ઉત્તમ પુરુષ) સર્વની ગુહા-
 શયમાં રહે છે, તેમને વિષે હોવી જોઈએ, પણ એમના અવતારોને
 વિષે નહિ હોવી જોઈએ ^૩

આ પ્રકારની નિર્ગુણ ભક્તિની સ્થાપના શ્રીમદ્ભગવાદ્વા-
 ર્ચાજીએ કરી છે. ^૪

બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે,, જે સર્વેશક્તિમાન પરમેશ્વર.
 માંથી આ સઘળું જગત, અને તેના દેવ,
 જગત, દેવ, દેવતાઓ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પર-
 દેવતાઓ. મેશ્વર, સ્નેહ કરવા યોગ્ય, સેવન કરવા
 યોગ્ય અને પૂજન કરવા યોગ્ય છે. જ્યારે
 તે પરમાત્મા અનેક થવાની ઇચ્છા કરે છે ^૫ ત્યારે (એમના-

૧ સર્વગુહાશયે મયિ ભગવતિ પ્રતિવન્ધરહિતા અવિ-
 ચ્છિન્ના યા મનોગતિઃ પર્વતાદિભેદનમપિ કૃત્વા યથા ગંગામ્ભઃ
 અમ્બુધૌ ગચ્છતે તથા લૌકિકવૈદિકપ્રતિબન્ધાન્ દૂરીકૃત્ય યા
 ભગવતિ મનસો ગતિઃ (સુબોધિની પૃ. ૭૪૫) ભા. ૩-૨૯-૧૧.

૨ પ્રેમપૂર્વિકા સેવાહેતુઃ ફલાભિલ્લંઘ્યાનં તદ્રહિતા અહૈ-
 તુકી અનિમિત્તા વા. (સુબોધિની પૃ. ૭૪૫.) ભા. ૩-૨૯-૧૨.

૩ પુરુષોત્તમ एव भर्तुर्न तु पुरुषेष्ववतारेषु ॥

(સુ. ભા. ૩-૨૯-૧૨) પૃષ્ઠ ૭૪૫

૪ અસ્મત્પ્રતિપાદિતશ્ચ નૈર્ગુણ્યઃ (સુ. પૃ. ૩૯) ભા. ૩-૩૨-૩૭

૫ एकोऽहं बहुस्याम्

માંથીજ) જગત, તેના દેવો, અને બીજી વ્યક્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. દેવો વગેરે સર્વશક્તિવાન પરમેશ્વરની બુદ્ધિ બુદ્ધિ

પ્રકારની શક્તિઓ રૂપ છે. પરમેશ્વરની મુખ્ય બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને ત્રણ શક્તિઓ છે. તેઓ ઈશ્વરોના નામથી શિવ. ઓળખાય છે. તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ

છે બ્રહ્મા પરમેશ્વરની ઉત્પન્ન કરનાર અથવા સૃજનાર શક્તિરૂપ છે, વિષ્ણુ રક્ષણ કરનાર 'શક્તિરૂપ છે, અને શિવ સંહાર કરનાર શક્તિરૂપ છે. આ ત્રણે દેવો (ઈશ્વરો) સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની આજ્ઞાનુસાર કામ કરે છે. આ ત્રણે દેવો ત્રણ ગુણના અધિષ્ઠાતા છે. બ્રહ્મા રાજસગુણના અધિષ્ઠાતા છે; વિષ્ણુ સત્વગુણના અને શિવજી તમોગુણના અધિષ્ઠાતા છે. એ ત્રણે દેવો ઉપર એ ત્રણે ગુણની થોડી અથવા જ્યાંદે સત્તા ચાલે છે, એ કારણથી એ ત્રણે સગુણ ઈશ્વરો (દેવો) કહેવાય છે.

ઉપર કહેલા ત્રણ ઈશ્વરો (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ) થી ઉતરતી પંક્તિની, અને મનુષ્ય કરતાં ચઢતી પંક્તિની, સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓ છે. તેઓ દેવો. પંક્તિની, સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓ છે. તેઓ

દેવ કહેવાય છે, જેવા કે ઇન્દ્ર, વરુણ, સૂર્ય વગેરે. આ દેવો કુદરતનાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ ખાતાંઓ ઉપર અધિ-પતિપણું ભોગવે છે, અને તે સઘળા સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરને આધીન છે.

જેમ કોઈ સાધારણ નોકર પોતાના પ્રત્યક્ષ ઉપર ને સર્વ-શક્તિમાન ધારી તેની શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવા ચા-કરી બળવે છે, તેમ કેટલાંક મનુષ્યો ઉત-રતી પંક્તિની વ્યક્તિઓ અથવા તરવો જેવાં કે ઇન્દ્ર, વરુણ, સૂર્ય, અગ્નિ વગેરેને સર્વશક્તિમાન ધારી તેઓનું સેવન પૂજન કરે છે. બીજા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવની પૂજા કરે છે. પુંડિતમાર્ગમતિ જે સર્વોપરિ તરવ છે, અને જેને વેદ અને

ગીતામાં પુરુષોત્તમ^૧ કહે છે, તેજ સર્વ કરતાં અધિક પ્રેમ રાખવા યોગ્ય, પૂજવા યોગ્ય, અને સેવન કરવા યોગ્ય માનવામાં આવે છે. એ સર્વશક્તિવાન પુરુષોત્તમ સર્વવ્યાપી, સર્વ સત્તાર્વીન અને સર્વજ્ઞ છે. જો કે સત્વાદિ ત્રણ ગુણોની સત્તા સર્વ દેવ, સર્વ તત્ત્વો, અને કુદરતનાં સર્વ ખાતાંઓ ઉપર આત્રે છે, તો પણ તેઓની સત્તા એમના (ભગવાન-પરમાત્મા, પુરુષોત્તમના) ઉપર આદતી નથી, માટેજ એ નિર્ગુણ^૨ કહેવાય છે.

૧ યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ .

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ (ગી. ૫-૧૮)

૨ જેમ કેટલાક ધારે છે તેમ વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં નિર્ગુણ શબ્દ ધર્મ કે ગુણ રહિત એવા અર્થમાં વપરાતો નથી, પણ માયા કે પ્રકૃતિજન્ય સત્ત્વરજ અને તમોગુણની જેના ઉપર સત્તા આદતી નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે. જો નિર્ગુણ શબ્દનો અર્થ ધર્મ રહિત કે ગુણ રહિત એવોજ થતો હોય તો, સર્વ શક્તિમાન ભગવાન ગુણ અથવા ધર્મ રહિતજ કહેવાય. જે પદાર્થમાં કોઈ ધર્મ કે ગુણ રહેલો નથી, તે પદાર્થ કોઈ પણ દુનિયામાં કશાએ ઉપયોગનો હોઈ શકતો નથી. વળી સર્વ શક્તિવાન ભગવાનના અનેક ગુણો કે ધર્મોનું વર્ણન શાસ્ત્રાદિમાં કરવામાં આવે છે, તે નિર્ર્થક થઈ જાય. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં સર્વશક્તિવાન ભગવાનનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે.

તે એક દેવ, સર્વ પ્રાણીઓમાં ગુપ્ત, સર્વ વ્યાપી, સર્વ પ્રાણીઓનો અંતરાત્મા, સર્વ કર્મોનો શલદાતા, પ્રાણીઓના નિવાસરૂપ, સર્વનો દૃષ્ટા ચેતનરૂપ, ઉપાધિરહિત અને નિર્ગુણ છે.*

વેદ અને શાસ્ત્રોમાં ભગવાનના ઘણા ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. એ કારણથી નિર્ગુણ શબ્દનો અર્થ ગુણ કે ધર્મ રહિત કરવો એ અત્યંત ન્યાય વિરૂદ્ધ છે.

* एकोदेवः सर्वभूतेषु गुढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा .

कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी, चेतनः केवलो .

નિર્ગુણશ્ચ શ્વેતા ૬-૧૧ પૃષ્ઠ ૧૮૬

ઉત્તરતી પંકિતના દેવો કે વ્યક્તિઓની પૂજા ખરેખર ખીન ઉપયોગી કે પાપજનક નથી, કેમકે જેઓ આવા દેવ વગેરેને ભજે છે તેઓ એમનેજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સર્વશક્તિવાન ભગવાનને જેઓ ભજે છે તેઓ ભગવાનનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર એ બંનેમાં તફાવત એટલોજ છે કે ઉપર કહેલા દેવોને ભજનારાઓને જે ફલ મળે છે, તે અંતવાણુ અથવા ક્ષણિક હોય છે, પણ જેઓ સર્વશક્તિવાન ભગવાનને ભજે છે, તેઓને જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે અંતવગરનું અને હંમેશાં ટકે એવું હોય છે ¹

દેવો સર્વશક્તિવાન ભગવાનના અંશ હોવાથી ગીતાશ્રમાં ભગવાન કહે છે કે:-હે કુંતીપુત્ર ! જે અન્ય દેવતાઓના ભક્તો પણ શ્રદ્ધાધિકે યુક્ત થઈને (તે દેવતાઓનું) પૂજન કરે છે, તેઓ પણ અવિધિપૂર્વક મનેજ પૂજે છે. ²

ખરેખરી રીતે જોઈએ તો દુનિયામાં કોઈ પદાર્થ ધર્મ કે ગુણ રહિત નથી. એ કારણથી ભગવાનના મુંબંધમાં ક્યાં જ્યાં નિર્ગુણ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં ત્યાં તેનો અર્થ પ્રકૃતિજન્ય ત્રણ ગુણોની જેના ઉપર સત્તા ચાલતી નથી એવો થાય છે, અથવા પ્રકૃતિજન્ય પદાર્થોમાં જે ગુણો હોય છે તેજ ગુણો ભગવાનમાં હોતા નથી એવો થાય છે.

અમારે કહેવું જોઈએ કે ગીતાના ૧૩ માં અધ્યાયના ૧૪ માં શ્લોક ઉપરની ટીકામાં શ્રી શંકરાચાર્યજી નિર્ગુણ શબ્દનો અર્થ ત્રણ ગુણોની સત્તા રહિત એવો કરે છે. તેઓ કહે છે કે :-

નિર્ગુણં સત્ત્વરજસ્તમાંસિ ગુણાસ્તૈર્વાર્જિતમ્ ॥ • પૃષ્ઠ ૬૦૨.

અર્થ—નિર્ગુણ એટલે સત્ત્વ, રંજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોથી વર્જિત.

શ્રીરામાનુજાચાર્ય પણ એ શ્લોક ઉપર ટીકા કરતાં કહે છે કે:-

તથા સ્વભાવતઃ સત્ત્વાદિગુણરહિતમ્ ॥ • પૃષ્ઠ ૬૦૨ અર્થ—સ્વરૂપ થકીજ સત્ત્વાદિ ગુણ રહિત.

¹ અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યદુપમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાન્તિ મદ્ભક્તા યાન્તિ મામપિ ॥ ગી. ૭-૨૩

² યેઽપ્યન્યદેવતંભક્તાં યજન્તે શ્રદ્ધયાઽન્વિતાઃ ।

તેઽપિ મામેવ કૌન્તેય યજન્ત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥ ગી. ૯-૨૩

પ્રહ્લપુરાણ કહે છે કે:—બીજા દેવની મંત્ર કર્મ^૧ અને વચ-
નથી ભક્તિ કરવાથી પ્રથમ આગ્ની ભક્તિ
પ્રહ્લપુરાણ. ઉત્પન્ન થાય છે. એ ભક્તિથી અગ્નિ પ્રસ-

ન્ન થતાં સૂર્યની ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને સૂર્ય પ્રસન્ન થતાં શ્રીમહાદેવજીની ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.
હે ઉત્તમ દ્વિજો ! શ્રીમહાદેવજી પ્રસન્ન થતાં કેશવની^૨ ભક્તિ
ઉત્પન્ન થાય છે, અને પુરૂષ વાસુદેવ જગન્નાથનું ભજન કરીને
આલોકને વિષે ભોગ અને જીવન મુક્તિનો અનુભવ કરે છે.^૩

આ પ્રમાણે નીચી પંક્તિના દેવોની ભક્તિ કરવાથી અંતે
સર્વશક્તિવાન પરમેશ્વરની ભક્તિ કરીને ઉત્પન્ન
થાય છે, તોપણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ઉંચામાં ઉંચા દેવ,^૪ જે સર્વ-
શક્તિવાન, જે સર્વ પ્રાણીઓમાં ગુપ્ત રીતે
સર્વશક્તિમાન ધ- રહ્યા છે, જે સર્વના અંતરાત્મા છે, જે
શ્વરની ભક્તિ. સર્વજ્ઞ વગેરે છે, તેમનાજ ઉપર પ્રેમ
રખાય છે, અને તેમનીજ સેવા અને પૂજા .
થાય છે. બીજા દેવોની પૂજા માત્ર લગ્ન અને બીજા પ્રસંગોએ
રીતિ અનુસાર કરવામાં આવે છે.

ભક્તિમાં બે વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ એમ ધારણામાં આવે
છે, તોપણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દ્વિતનો સ્પર્શ .

૧ ક એટલે પ્રહ્લા અને રૂંડ એટલે મહાદેવ, એ બંનેને, મુખનું
દાન કરનાર તે કેશવ, કૃષ્ણ પરમાત્મા.

૨ તુષ્ટે હુતાશને તસ્ય ભક્તિર્ભવતિ ભાસ્કરે ।

પૂજાં કરોતિ રાત્રતમાદિત્યસ્ય તતો દ્વિજાઃ ॥

પ્રસન્ને ભાસ્કરે તસ્ય ભક્તિર્ભવતિ તત્ત્વતઃ

સેવાં કરોતિ વિધિવત્ સતુ શંભોઃ પ્રયત્નતઃ ॥

તુષ્ટે ત્રિલોચને તસ્ય ભક્તિર્ભવતિ કેશવે

સંપૂજ્ય તં જગન્નાથં વાસુદેવાખ્યમવ્યયમ્ ॥ ૧ ॥

તતો ભુક્તિ ચ મુક્તિ ચ સમાપ્નોતિ દ્વિજોત્તમઃ ૫. ૩૧

દ્વૈતનો અંભાવ. નથી, કેમકે જે પરમાત્માના ઉપર પ્રેમ (સ્નેહ) રાખવામાં આવે છે, તે પરમાત્મા પ્રેમ (સ્નેહ) રાખનારના આત્માજ છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વશક્તિમાન ગરભેશ્વર સામાન્ય રીતે કૃષ્ણના નામથી ઓળખાત છે. કૃષ્ણ શ-
કૃષ્ણ. પદનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

કૃષ્ શબ્દ સત્તાવાચક છે, અને જ્ઞ આનંદવાચક છે. એ બંનેનો ભેગો અર્થ કૃષ્ણ પરબ્રહ્મ થાય છે. ^૧

ઉપનિષદોમાં કૃષ્ણને બ્રહ્મ કહે છે; સ્મૃતિઓમાં પરમાત્મા કહે છે અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવાન કહે છે. ^૨

પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓએ જે મુખ્ય નિયમો પાળવાના મુખ્ય નિયમો. છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧). દરેક જણે પોતાના વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભાળવા.

(૨) વિધર્મ એટલે જે પોતાના ધર્મ થકી ઉલટું હોય તેથી દૂર રહેવું.

(૩) પોતાના ઇન્દ્રિયો રૂપ અશ્વોને રોકવા.

આ ત્રણે વાનાં જીજ્ઞાસા કે કૌતુકની ખાતર પણ કદી તજવાં નહિ. ^૩

• પુષ્ટિમાર્ગે ચાલવાની ઇચ્છા રાખનાર પવિત્ર મનુષ્યનું

૧ કૃષિર્મૂવાચકઃ શબ્દોજ્જ્વલો નિર્વૃત્તિવાચકઃ

તથોરૈક્યં પરંબ્રહ્મ કૃષ્ણ इत्यभिधीयते ॥

ચોપાલ તાપિનીય ઉપનિષદ પૃ. ૫

૨ વેદાન્તે ચ સ્મૃતૌ બ્રહ્મલિંગં ભાગવતે તથા

બ્રહ્મેતિ પરમાત્મેતિ ભગવાનિતિ શબ્દ્યતે ॥

નિબંધ શા ૬

૩ સ્વધર્માચરણં શુભયા વિધર્માન્નિવર્તનમ્ ।

इन्द्रियाभ्यां વૈનિગ્રાહઃ સર્વથા ન ત્યજેત્ પ્રયમ્ ॥

નિબંધ સં ૨૩૮

પ્રથમ પગથિયુ. પ્રથમ કર્તવ્ય આત્મનિવેદન અથવા આત્મસમર્પણ કરવું એ છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે:—

જે આ પ્રસિદ્ધ પરમાત્મા છે, તે સર્વ પ્રાણીમાત્રના અધિપતિ છે, સર્વ પ્રાણી માત્રના રાજા છે. જેમ રથના ચક્રની નાલિ અને નેમીને વિષે સર્વ આરાઓ અર્પિત છે, તેમજ એ પરમાત્માને વિષે સર્વભૂત, સર્વલોક, સર્વદેવ, સર્વ પ્રાણી અને સર્વ જીવાત્માઓ સમર્પિત છે. (૨-૫-૧૫)^૧

આ શ્રુતિ મનુષ્ય અને પરમાત્મા વચ્ચેનો સંબંધ બતાવે છે. સર્વ પ્રાણીઓનું મૂળ પરમાત્મા હોવાથી, તેઓએ પોતાને તેમજ, પોતાના સર્વ પદાર્થોને એમને (પરમાત્માને) નિવેદન કરવા જોઈએ. આત્મનિવેદન કરવાથી ખસુસ આધ્યાત્મિક વૃદ્ધિ થાય છે. ૨

૧ સ વા અયમાત્મા સર્વેષાં ભૂતાનામધિપતિઃ સર્વેષાં ભૂતાનાં-રાજા તદ્યથા રથનામૌ ચ રથનેમૌ ચારાઃ સર્વે સમર્પિતા एवमेवा-સ્મિન્નાત્માનિ સર્વાણિ ભૂતાનિ સર્વેદેવાઃ સર્વેલોકાઃ સર્વેપ્રાણાઃ સર્વ एत આત્માનઃ સમર્પિતાઃ બ્રહ્દારણ્યક. ૨-૫-૧૫ પૃષ્ઠ. ૧૨૮.

૨ જેમ જેમ આપણે આપણી જાતને ભુલી જઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણે પોતાને, આપણી વસ્તુઓને, અને આપણી લાગણીઓને ઓછું મહત્વ આપતા જઈએ છીએ. આપણે સ્થાયી, વિકાર ન પામતા, અને વિકારને પાત્ર નહિ એવી વ્યક્તિઓ છીએ, અને બીજી વિચિત્ર વ્યક્તિઓના મધ્યે વિચિત્ર વ્યક્તિઓ તરીકે ઉભા છીએ, અને ન ભેદી શકાય એવાં કવચોથી એમનાથી જુદા પડેલા છીએ, એમ ન માનતાં, આપણે જે અમિત સત્તા આખા વિશ્વને ગ્રહણ કરે છે, જેની શક્તિઓ જે ક્ષણિક શરીરોમાં આપણે વસીએ છીએ તેમાં કેન્દ્રિત થઈ ઝેંકત્ર થાય છે, અને જે જે શરીરોમાં જે અમિત પ્રકાશના મંડળનાં કિરણો, જેનો પરીધ નિઃસીમ છે, અને જેનું કેન્દ્ર સર્વસ્થળે છે, તે પ્રકાશનાં કિરણો સતત વહે છે, અને નિરંતર પરાવર્તન પામે છે, તે અમિત સત્તાના અંશો છીએ. એમ જોતાં શીખીએ છીએ (જુઓ મેજક વ્હાઇટ અને બ્લેક-ક્રાન્ઝ હાર્દમેન એમ. ડી. કૃત પૃ. ૩૬)

આત્મનિવેદન અથવા આત્મસમર્પણ સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર પ્રત્યે કરવામાં આવે છે, કોઈ આચાર્ય કે ઇતર વ્યક્તિ પરત્વે કરવામાં આવતું નથી; પરંતુ તે આચાર્યના ઉપદેશથી શ્રીઠાકોર-જીની સમક્ષ કરવામાં આવે છે.

આત્મ સમર્પણ અથવા આત્મ નિવેદન કરવાથી આપણે ઇશ્વરની સાથે સંબંધ થાય છે, અથવા ઇશ્વરની સાથે આપણે જે સંબંધ છે તેનું પુનઃસ્મરણ થાય છે.

બ્રહ્મસંબંધ, આ સંબંધને પારિભાષિક રીતે બ્રહ્મસંબંધ (સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની સાથેનો સંબંધ) કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધ થવાથી અથવા આ સંબંધનું પુનઃસ્મરણ થવાથી, શાસ્ત્રમાં કહેલા પાંચે પ્રકારના દોષો ભક્તજનનો (આત્મનિવેદન કરનારની) આત્મીય વૃદ્ધિમાં અંતરાય રૂપ થતા બંધ થાય છે.^૧

આ પ્રમાણે થાય છે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.^૨

ખ્રિસ્તી પવિત્રતાનું તત્ત્વ એ છે કે આપણે ઇશ્વરને કેવળ આધીન રહેવું જોઈએ. (સિકનેસ અને ગોસ્પલ. ઓટો સ્ટોકમેયર પૃષ્ઠ ૬)

૧ બ્રહ્મસંબંધકરણાત્સર્વેણાં દેહજીવયોઃ ।

સર્વદોષનિવૃત્તિર્હિ દેષાઃપંચવિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥

સિદ્ધાન્ત રહસ્ય ૨

૨ ડોક્ટર હાર્ટમેન્ન કહે છે કે:—જે કારણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું હોય, તે કારણના પરિણામમાંથી બચવાને માટે, જો તે કારણ ઉત્પન્ન કર્યું હોય તેણે પોતે કોઈ અન્ય મનુષ્ય બની જવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. જો એના અધમ ભાવોએ એને બુદ્ધિવામાં નાંખ્યો હશે, તો તે ભાવો સુહન કરશે, જો તે પોતાના ઉત્તમ ભાવોની સાથે પોતાના સ્વભાવને એકતા પ્રાપ્ત કરાવવામાં શક્તિવાન થશે, અને તેમ થવાથી પોતે કોઈ બીજા પ્રકારનો પ્રાણી થઈ જશે, તો તે અધમ ભાવોને જે સહન કરવું પડશે, તે એને અત્યંત મહત્વનું થઈ પડશે નહિ. પાપની ક્ષમા સંબંધી તત્ત્વવિદ્યોનો આજ માત્ર બુદ્ધિને અનુસરે એવો ખુલાસો છે. (જુઓ મેટ્રિક્સ હાઇટ અને બેક-પૃષ્ઠ ૧૪૭)

પુષ્ટિમાંગમાં ભકતે જે બીજી પગથિયુ ચઢવાનું છે, તે સર્વ શક્તિમાન ભગવાનની સેવા કરવાનું છે.

બીજી પગથિયું: શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ સેવાની જે વ્યાખ્યા આપી છે તેનો અર્થ એ થાય છે કે:—

ભકતના મનનું સર્વ શક્તિમાન ભગવાનમાં સંપૂર્ણ રીતે ગુંથાવું, અથવા ભકતનું ચૈતન્ય સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરને હવાલે હોવું, અથવા ભક્તના હૃદયનું સર્વદા સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વર તરફ વલણ હોવું.^૧

શોપનહોર કહે છે કે:—ઇશ્વરકૃપાના વ્યાપારના પરિણામને લીધે મનુષ્યનું આજીવન બદલાઈ જાય છે, તે કારણથી અત્યાર પેહેલાં જે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિની એ અત્યંત ઇચ્છા કરતો હતો તે વસ્તુઓની એ ઇચ્છા રાખતો નથી, અને તે એક નવીન મનુષ્ય ધૂધ જાય છે એમ કહીએ તે ચાહે. (મેજકબ્લાઈટ અને બ્લેક. પૃષ્ઠ ૨૫૪)

આવાંજ કેટલાંક કારણોને લીધે પવિત્ર બાંધન કહે છે કે: તમારા ઉપર પાપની હકુમત ચાલશે નહિ, કેમકે તમે કમિન (મર્યાદા) ની હકુમત તજો નથી, પણ કૃપા (પુષ્ટિ) ની હકુમત તજો છો.

ત્યારે પાપમાંથી તમને મુક્ત કર્યાથી તમે મદાચારના સેવકો થયા. (રોમન લોકોને પોલતો પત્ર ૬. પૃ. ૨૩૨)

ધર્મો સંબંધી પોતાનાં જીવનનિયમોમાં જોનસ્કુઅર્ટ મીટ્ર કહે છે કે:—

પાપીઓને નિરાશામાં ગરકાવ ન કરવામે માટે ઉત્તમ ધર્મો ઇશ્વર કૃપા વિષે એટલું બધું વિવેચન કરે છે કે, ભાગ્યેજ કોઈને એમ ધારવાની ફરજ પડે કે મારા દોષોનું કદી નિવારણ થવાનું નથી. ••

બટલર પોતાના એનેલોજી ઓફ રીલિજિયન્સ નામના ગ્રંથમાં ઇશ્વર કૃપા વિષે બોલતાં કહે છે કે:—આવી કૃપાના દાખલા આપણને નિત્ય કુદરતના વર્તનમાંથી મળી આવે છે, જેવા કે દુઃખના નિવારણને માટે દયા, રોગના નિવારણને માટે દવા, અને શત્રુઓના નિવારણને માટે મિત્રો.

૧ કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા માનસા સા પરામતા ॥ ૧ ॥

चेतस्तत्प्रवणं सेवा तत्सिद्धयै तनुवित्तज्ज ॥

ततः संसारदुःखस्य निवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम् ॥ ૨ ॥

સિદ્ધાન્તસુતાવલિ.

સેવા ત્રણ પ્રકારની છે તનુજ્ઞ (શરીરથી થાય તે), વિત્તજ્ઞ (દ્રવ્યથી થાય તે) અને માનસી (મનથી થાય તે). પેહેલા બે પ્રકારની સેવા સાધક (નવીન) ને માટે છે, અને ત્રીજા પ્રકારની સેવા ધણો આગળ વધ્યો હોય તેને માટે છે. તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા કરવાથી દુનિયાંદારીનાં દુઃખોની નિવૃત્તિ થાય છે, બ્રહ્મ (ઇશ્વર) નું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને માનસી સેવા કરવાની યોગ્યતા સંપાદન કરી શકાય છે.

સેવા કરવાનો હેતુ, સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરમાં મનને સંપૂર્ણ રીતે ગુંથાયલુ રાખવું એ હોવાથી, સાધારણ રીતે તે કોઈ સ્વરૂપ અથવા મૂર્તિ પરત્વે કરવામાં આવે છે.^૧

૧ એ વાત ખરી છે કે કેટલાક લોકો મૂર્તિપૂજાને પસંદ કરતા નથી. તેઓ એમ કહે છે કે જહારના (દૃશ્યમાન) દેવોને માનવાથી દેહાધ્યાસને પુષ્ટિ નળે છે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ જે સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી છે, તે કરવાથી આ પરિણામ થવાનો સંભવ નથી, કેમકે જે સેવા કરવાની છે તે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનું મહત્ત્વ કેવું છે તે વિષે માહિતી મેળવી કરવાની છે. આત્મનિવેદન કરતી વખતેજ તે સ્વરૂપ અથવા મૂર્તિને સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વર તરીકે ગણે છે, કેમકે ઇશ્વર સર્વ વ્યાપી હોવાથી સ્વરૂપ અથવા મૂર્તિમાં પણ હાજર છે.

મૂર્તિપૂજાની સામે બીજો વાંધો એ બતાવવામાં આવે છે કે તેને લીધે જે મનુષ્યો કૃપા—પ્રસાદ—અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય છે તેમના કરતાં જેઓ તે પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય નથી તે લોકો કૃપા—પ્રસાદ કે અનુગ્રહને માટે યાચના કરવાને લલચાય છે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ જે સેવા કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે તેને આ વાંધો પણ ત્રાણ પડતો નથી, કેમકે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનો શો અભિપ્રાય છે તે જાણવામાં આવતું નથી, અને એ સર્વ ઠેકાણે પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે સર્વ કરવાને સમર્થ છે, તે કારણથી પુષ્ટિમાર્ગના સાચા અનુયાયીને કૃપાને માટે યાચના કરવાની રજા આપવામાં આવી નથી*.

* પ્રાપ્તિર્નિતે વા તતઃ કિં સ્વાત્સ્વામ્યભિપ્રાયસંશયાત્ ।

સર્વત્ર સસ્ય સર્વે હિ સર્વ સામર્થ્યમેવ ચ ॥ વિવેક. ધૈ. આ. ૨

ભક્તે મૂર્તિ કે સ્વરૂપને સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર ધારવા જોઈએ, અને એમ વિચાર કરવો જાણ્યો કે મૂર્તિ કે સ્વરૂપની જે સેવા કરવામાં આવે છે તે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનીજ સેવા કરવામાં આવે છે ^૧.

જેણે પોતાની જાત, તેમજ પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહરિને અર્પણ કર્યું છે, તેને પોતાની જાત સમઘી ઇચ્છાઓની પૂર્તિને માટે પ્રાર્થના કરવાની હોતીજ નથી.

એવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે સાધુઓ (પૂજારીઓ) ની સત્તાનો વધારો થવામાં, અને સિંહાસન ઉપરથી ખરા ઇશ્વરને ઉઠાડી મુકી તેને ખદલે તેના ઉપર ખોટા સાધુ (પૂજારી) ને સ્થાપન કરવામાં મૂર્તિપૂજા સહાયભૂત થાય છે. (આ શંકાનો ઉત્તર એ છે કે:—) જ્યાં સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની સેવા કરવી એ સાધુ (પૂજારી) કે સંસારી સર્વની પ્રથમ ફરજ છે, ત્યાં સાધુ (પૂજારી) ની સત્તા વધી પડવાની દેહેશત નથી. સેવા દરેક મનુષ્યે પોતાની જાતે કરવાની છે, સાધુ (પૂજારી) દ્વારા કરાવવાની નથી.

એમ પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે:—આગળ વધેલો હોવાથી જે માણસને આકારરૂપ આભાસની જરૂર ન હોય, અને જે ખરા ઇશ્વરને પોતાના અંતઃકરણમાં જોઈ કે જાણી શકતો હોય, તે માણસના ચિત્તને દોરવાને માટે આભાસોની જરૂર નથી. તે માણસનો સનાતન ઇશ્વરના દેવાલયને પોતાના આત્મામાંજ વહન કરે છે, અને વિધિ નિષેધ રહિત તેની સેવા પૂજા સતત અર્ચનુંદ્વારા કરે છે. (જુઓ મેજીક બહાવટ અને બ્લેક - ક્રાન્ઝહાર્ટમેન એમ. ડી. કૃત) આ દલીલ પ્રશ્નાકાંક્ષા, રાખનારી છે. જેઓ એટલા બધા આગળ વધ્યા છે કે તેમને આકારરૂપ આભાસની જરૂર નથી, અને જેઓ ઇશ્વરના અસ્તિત્વનો પોતાના અંતઃકરણને વિષે અનુભવ કરી શકે છે, તેઓને માનસી સેવા કરવાની અમારા આચાર્યશ્રી એ પરવાનગી આપી છે. પણ જેઓ આ કાર્ય કરવાનું શક્તિવાન નથી અને જેઓને પોતાના મન આગળ કોઈ ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય પદાર્થની જરૂર છે તેઓની, જે સ્વરૂપ અથવા મૂર્તિપૂજા—સેવાની મના કરવામાં આવે તો, શી વલે થશે ? જે બાળકે રાજ-આદશાહને કદી જોયો નથી તે બાળકને

સર્વશક્તિવાન ઇશ્વરની સેવા કરવાથી મનની એકાગ્રતાનો અથવા ધ્યાનનો અભ્યાસ થાય છે, અને મન ભગવાનમાં ગુંથાયલું રહે છે.

રાજ-આદશાહનું ચિત્ર કે ફોટોગ્રાફ બતાવ્યા સિવાય તે (રાજ-આદશાહ) કેવો છે એ વિષેનો વિચાર તેના મનમાં તમે શી રીતે મુકી શકશો ? અમુક ઉદ્દેશને માટે મૂર્તિ અથવા સ્વરૂપનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવાની સામે કાંઈપણ વાસ્તવિક વાંધો હોય એમ અમે જોઈ શકતા નથી.

થોમસ કાર્લાઇલ પોતાના સાર્ટરરીમાર્ટ્સ નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે, યોગ્ય ચિન્હની અંદર થોડે અથવા ઘણે અંશે સિદ્ધિ અને સ્પષ્ટ રીતે નિઃસીમ (ઇશ્વર) ની શરીરિતા (મૂર્તિમત્તા) અને આવિષ્કરણ રહેલાં છે. જે નિઃસીમ છે તેને સીમાવાળાની સાથે મળી જતો બનાવવામાં આવે છે, તથા દૃશ્યરીતે ઉભો રહેલો, અને જાણે ત્યાંજ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો બનાવવામાં આવે છે. એ કારણથી ચિન્હોથી મનુષ્ય દોરાય છે, સુખી કરાય છે, દુઃખી કરાય છે. તે સર્વત્ર પોતાને ચિન્હોથી વિંટાયેલો જુએ છે. આ વિશ્વ પણ ઇશ્વરનું એક મોટામાં મોટું ચિન્હ છે (પૃષ્ઠ ૨૬૦)

• સઘળા આકારો માત્ર છાયા છે, તે સઘળા અદૃશ્ય સત્યોનેજ બતાવે છે. બુદ્ધિરૂપી નિર્મળ પ્રકાશના યોગવડે સર્વ આભાસો અંતે દૂર થશે, અને સત્ય દૃશ્યમાન થશે, અને તે આકારોમાં છુપાઈ ન રહેતાં આધ્યાત્મિક જાગૃતિ પ્રાપ્ત કરેલા મનુષ્યની આશ્ચર્ય પામતી દૃષ્ટિ આગળ પોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાને વિષે દેખાશે (મેજીકવ્હાઇટ અને બ્લેક પૃષ્ઠ ૯૪)

આકારનો હેતુ તત્ત્વો આદર્શ બતાવવાનો છે. જ્યાંસુધી કોઈ આકાર કોઈ તત્ત્વના ખરા આદર્શરૂપ જણાતો હોય ત્યાં સુધી તે તત્ત્વ તેને જીવન આપે છે. (એજન પૃષ્ઠ ૧૪૦)

જો કોઈ મનુષ્ય સત્ય જાણતો હોય, તો તે તે સત્યને કયુ નામ આપે છે, અથવા જો તે આકારવાળું બનાવી શકાય એવું નથી, તેને તે કેવા આકારથી બતાવવાનો યત્ન કરે છે, એ મહત્ત્વનું નથી.

જે બૌદ્ધ બુદ્ધના દેવળમાં પુષ્પ અને ફળો અર્પણ કરે છે, તે નેઝરેથના જીસસ ક્રાઇસ્ટની છાતીમાં જે ઉત્તમોત્તમ ભાવનું આદર્શ જુએ છે તેની માફક, સત્યની નજીક છે (એજન પૃષ્ઠ ૨૪૩)

મૂર્તિ એટલે જો પાર્થિવ આકાર છે તે. તે જડ અથવા અજડ (અ-

તનુજ્ઞ, વિત્તજ્ઞ કે માનસી સેવા કેટલાક કખત સુધી
પુદ્ધિપૂર્વક કરવાથી સેવાની ઉપયોગિતાનો ઉત્તમ રીતે અનુભવ
કરવામાં આવશે.

શ્રીમદ્ભાગવત કહે છે કે:—વૃક્ષના મૂળને પાણી પાવાથી

મૂર્ત) પદાર્થના ચિન્હ તરીકે વપરાય છે. જીંદગીનાં સઘળાં ખાતાઓમાં
ચિન્હોનો ઉપયોગ છે. છાત્રી, ફોટોગ્રાફ, નકશો, નિશાની, આકાર વગેરે
જુદા જુદા પદાર્થનો મૂર્તિઓ અથવા ચિન્હો છે. જે પ્રમાણે (ધાતુના)
સિક્કાના ઉપયોગને અભાવે સઘળો નાણા સંબંધી વ્યવહાર અટકી પડવાનો
સંભવ છે, તે પ્રમાણે ચિન્હોનો ઉપયોગ બંધ કરવાથી દુનિયાનો સઘળો
વ્યવહાર અટકી પડવાનો સંભવ છે.

શુંવર્ણો (ક, જ, ગ, વગેરે) જુદા જુદા નાદની નૂર્તિઓ અથવા
ચિન્હો નથી ? શું શબ્દો જુદા જુદા વિચારો કે વૃત્તિઓના જુદા જુદા
આકાર નથી. જુદા જુદા સિક્કાઓ કિંમત અથવા મૂલ્ય સંબંધી વિચારોની
મૂર્તિઓજ છે. મનીઓર્ડરો, હુડીપત્રીઓ વગેરે તેવાજ પ્રકારના વિચારોનાં
જુદાં જુદાં ચિન્હો છે. પૃથ્વી, ધ. વગેરેના નકશા જે જે પદાર્થના તે
આદર્શરૂપ છે તે તે પદાર્થોની મૂર્તિઓજ છે. છાત્રીઓ, ફોટોગ્રાફ વગેરેનો
સમાસ તે વર્ગમાંજ થાય છે.

જ્યારે મૂર્તિ કે ચિન્હો જીંદગીના તમામ વ્યાપારો (ખાતાઓ) માં
વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વરના સંબંધમાં તે કેમ
ન વાપરવાં જોઈએ ? આપ નૃપ-આદર્શાહને તેના ફોટોને માન આપવાથી
માન આપી શકો છો, ત્યારે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની મૂર્તિ કે સ્વરૂપની પૂજા
કે સેવા કરવાથી કેમ તેમ કરી શકો નહિ ?

ખરેખર એ માંગલિક ચિન્હ છે કે કેળવણીના લોકો હવે સેવાની ઉ-
પયોગિતા સમજવા લાગ્યા છે. કનખલમાં રામકૃષ્ણ સેવાશ્રમ, પુનામાં હિં-
દના સેવકોનું મંડળ, અને મુંબાઈમાં સેવાસદન એ આ વાતના પુરાવા
તરીકે છે. જે કે આ સંસ્થાઓનો હેતુ લોક-ઇશ્વરે બનાવેલાં અનુષ્ઠો-ની
સેવા કરવાનો છે, તોપણ લોક સેવા કેટલાક કાળ સુધી કરવાથી સર્વ
શક્તિમાન ઇશ્વરની સેવાની ઉપયોગિતા વિષે તેઓ સમજવાને શક્તિવાન
થશે. એ વાત યાદ રાખી જોઈએ કે સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વરના સેવા
કરવાનું જળ લોક, જે ઇશ્વરેજ બનાવેલા છે, તેમને જ મળવાનો સંભવ છે.

તેના થડને, શાખાઓને અને ઉપશાખાઓને જેમ પોષણ મળે છે, તેમ પ્રાણને ખોરાક આપવાથી ઇન્દ્રિયોને પોષણ મળે છે. એજ પ્રમાણે સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વરની સેવાનું જાણવું^૧, અર્થાત્ ઇશ્વરની સેવા કરવાથી આખા વિશ્વ અથવા જગતની સેવા થાય છે.

ઉપયોગ કરતા સાધકે જે ખીજી પગથિયું ચડવાનું છે તે પેહોલાં સર્વ પ- એ છે કે પોતે ઉપયોગમાં લેતા પેહોલાં સર્વ દાર્થો ઇશ્વરને પદાર્થો ઇશ્વરને અર્પણ કરવાં, પછી તે પદાર્થો અર્પણ કરવા ખોરાક, કપડાં, કે કર્મ ગમે તે હોય. જોઈએ.

આત્મનિવેદન કરતા પેહોલાં જે પાપો કરવામાં આવ્યાં હોય તે આત્મનિવેદનથી ઘસડાઈ જાય છે. નવા દોષ કે પાપ ઉત્પન્ન થાય એને માટે જરૂરનું છે કે, ભક્તજન જે જે વસ્તુઓ વાપરે, તે તેણે સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરને અર્પણ કરી વાપરવી જોઈએ.^૨

છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ કહે છે કે:-પોતાના ખોરાકની પવિત્રતાથી એ પોતાની પ્રકૃતિને વિષે પવિત્ર થાય છે. અને પ્રકૃતિની પવિત્રતા થતાં એ (ઇશ્વરની) સ્મૃતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત કરવાથી શરીર સંબંધી તમામ આસક્તિઓ જુદી પડે છે (દૂર થાય છે)^૩

સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરજ પવિત્ર કરનાર શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ હોવાથી જે જે પદાર્થો એમને અર્પણ કરવામાં આવ્યા હોય પછી તે ખોરાકનાં જુઓ, વિચાર, કર્મ વગેરે ગમે તે હોય, તે સઘળા પોતાનો દોષ ખુએ છે, અને પવિત્ર થાય છે.

(૧) યથા તરોર્મૂલનિષેચનેન તૃપ્યંતિ. તત્સ્કંધ મુજોપશાસ્ત્રાઃ ।

પ્રાણોપહારાચ્ચં યથેન્દ્રિયાણાં તથૈવ સર્વાર્હણમચ્યુતેજ્યા ॥

ભાગવત. ૪-૩૧-૧૪.

(૨) અસમર્પિત વસ્તુનાં તસ્માદ્વર્જન માચરેત્ ॥ સિદ્ધાન્ત રહસ્ય. ૪.

(૩) અહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિઃ

સ્મૃત્તિર્લભે સુર્વગ્રંથીનાં વિપ્રમોક્ષઃ છાંદોગ્ય ૯-૨૬ પૃ. ૪૩૫.

સર્વ પદાર્થો ઇશ્વરને અર્પણ કરવાના અભ્યાસથી મનુષ્ય પોતાનો અહંભાવ તજવાને અને ઇશ્વરનું મહત્ત્વ યાદ કરવાને શક્તિવાન થાય છે.

ગીતા કહે છે કે:—જે પુરુષ બ્રહ્મને (બ્રહ્મમાં) અર્પણ કરીને તથા ક્ષણની ઇચ્છા તજીને કર્મો કરે છે તે, જેમ કમળપત્ર જળથી ભીંજાતું નથી તેમ, પાપથી લેપાતો નથી.^૧

હે કુંતીપુત્ર! તું જે કરે છે, જે ખાય છે, જે હોમ કરે છે, જે દાન કરે છે, (ને) જે તપ કરે છે; તે મને અર્પણ કર.^૨

એ પ્રમાણે શુભાશુભ ક્ષણવાળા કર્મ બંધનોથી તું છુટીશ, અને સંન્યાસયોગવડે જેનું ચિત્ત સમાહિત થયું છે એવો તું મુક્ત થઈને મને પામીશ.^૩

આપણી જીવંતીનું મધ્ય બિંદુ પાપ ફેરવી નાખે છે, અને આપણા સઘળા જીવિતને ખોટી દિશામાં જીવંતીનું મધ્ય વહુન કરે છે. આપણી જીવંતીનું મધ્યબિંદુ ઇશ્વરને કરવાને બદલે આપણે પોતેજ જીવંતીનું મધ્યબિંદુ બનીએ છીએ, અને આપણામાં રહેલું સર્વ તે મધ્યબિંદુની આસપાસ ફેરે છે. આ સ્થિતિને બદલવાને માટે, અને ઇશ્વરને આપણી જીવંતીનું મધ્ય બિંદુ બનાવવાને માટે જરૂરનું છે કે, ઇશ્વરની સેવા કરવી, અને આપણાં સઘળાં કૃત્યો વગેરે એમને અર્પણ અથવા નિવેદન કરવાં.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કહે છે કે:—આત્મનિવેદનથી વાવેલું ભક્તિનું બીજ (પ્રેમ) દૃઢ થતાં તે, ત્યાગથી અને ઇશ્વરના શ્રવણ

(૧) ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगत्यक्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपुत्रमिवाम्भसा ॥ ગીતા. ૫-૧૦.

(૨) यत्करोषि यदश्नासि यज्જહોષિ ददासि यत् ।

यत्तपस्यसि कौंतेय तत्કुरुष્વ મર્પણમ્ ॥ ગીતા. ૯-૨૭

(૩) शुभाशुभ फलैरेवं मोक्षयसे कर्मबन्धनैः ।

સંન્યાસ યોગ યુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈષ્યસિ ॥ ગી. ૯-૨૮.

કીર્તનાદિથી જાદને જામે છે. એ બીજ દૃઢ કરવાને માટે જરૂરનું છે કે ઘર આગળ સ્થિતિ કરી પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પૂજા, શ્રવણ કીર્તનાદિથી શ્રી કૃષ્ણની ભક્તિ કરવી.^૧

એ પ્રમાણે મન જ્યારે સર્વ શક્તિમાન* ઇશ્વરની ખાસ સેવામાં રોકાયલું ન હોય, ત્યારે ભક્તજને શ્રવણ. શ્રવણ કીર્તન અને સ્મરણ કરવું જોઈએ.

સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વરના ગુણોનું વર્ણન અને લીલાઓની જે કથાઓ દુનિયાદારી વિષયોમાંથી મનને ખેંચી લઈ સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વરમાં સ્થાપન કરે, તે સાંભળવી એને શ્રવણ કહે છે. આવી કથાઓ સાંભળવાથી ઇશ્વરના ગુણો કર્ણ દ્વારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરે છે, અને ત્યાં રહેલા દોષો અથવા પાપોને વલોવી નાખી કીર્તન દ્વારા મુખથી બહાર કાઢી નાખે છે. આ પ્રમાણે થોડા વખત સુધી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો અંતઃકરણ નિર્મળ થાય છે.^૨

જે પદો અને વાક્યોવડે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, તે પદો અને વાક્યોની શક્તિ અને તાત્પર્યનો ભંગવાનને વિષે નિર્ણય કરવો, એ શ્રવણનો હેતુ છે.^૩

સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર સંબંધી કથાઓમાં એમના મુખ્ય ૬ ગુણો અથવા ધર્મો, (૧) ઐશ્વર્ય, (૨) વીર્ય, (૩) યશ, (૪) શ્રી,

(૧) बीजभावे दृढे तु स्यात्प्रागाच्छ्रवणकीर्तनात् । १ ॥

बीजदार्ढ्यप्रकारस्तु गृहेस्थित्वा स्वधर्मतः ॥

अव्यावृत्तो भजतृ ण पूजया श्रवणादिभिः ॥ २ ॥

.. ભક્તિવર્દિની.

(૨) શ્રવણે પ્રવિશતિ કથાપુરોઽહરદયે તતઃ સર્વમેવ દોષ માલોઢય મુલ્લતો નિઃસરતિ એવં. ક્રિયત્કાલપર્યાવૃત્યા સર્વથૈવ શુદ્ધોભવતિ ॥ સુબોધિની.

(૩) શ્રવણ મહાવૈદ્યાચક્રાનાં પદવાક્યાનાં મગવતિ શક્તિતાત્પર્યાચ્છારણમ્. સુબોધિની. કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૨ પૃ. ૨૨૦.

(૫) જ્ઞાન; અને (૬) વૈરાગ્યનું વર્ણન આવે છે. આગુણે અથવા ધર્મે મુક્તિ આપવાને સમર્થ છે, અને તે આનંદરૂપ છે. એટલા માટે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની કથાઓ કથામૃત કહેવાય છે. આજ કથામૃત ખરૂં અમૃત છે, કેમકે તે મોત નિવર્તક છે. તે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અને પાપોનો નાશ કરે છે.^૧ ભગવત્કથાઓ સર્વ દુનિયાઓમાં વ્યાપી રહેલી છે; તેથી આ કથામૃત પણ સઘળે વ્યાપ્ત છે. ભગવાન અવતાર દશામાં દૃશ્યમાન થઈ, અવતારની સમાપ્તિમાં અદૃશ્ય થાય છે, પણ કથામૃત તો હમેશા દૃશ્યમાન રહે છે.^૨

ભગવદ્વાચક શબ્દોની શક્તિનો અને તાત્પર્યનો ખીજને કીર્તન. બોધ કરવો, અથવા પોતે તે 'તાત્પર્ય'ને જાણવું તેનું નામ કીર્તન.^૩

સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરના મહત્વનું જ્ઞાન સપાદન કરીને એમની કીર્તિનું ગાન કરવું જોઈએ. દુનિયાંદારીમાં લાગી રહેલા ચિત્તથી કરવું નહિ જોઈએ.^૪

જેમ જળના પુરથી કચરાનો ઢગલો ઘસડાઈ જાય છે, તેમ ભગવાનની પવિત્ર કીર્તિ સાંભળવાથી અને તેનું ગાન કરવાથી પાપો અથવા દોષોનો નાશ થાય છે.^૫

(૧) यथा तव सामर्थ्यं तथा सापि षड्गुणात्मिका. मोक्षदायिनी. परमानंदरूपा च तदाहुः । तव कथा अमृतमिव अमृतं भगवद्रसात्मकं सर्वेषां मरणादिनिवर्त्तकं यद्वर्णं तदमृत शब्देनोच्यते अतो मोक्षदातृत्वं परमानंदरूपता च सिद्धाः विगेरे.

સુબોધિની. પૃ. ૧૨૧૭

(૨) कथा तु समागता न तिरोभवति वगेरे सुबोधिनी. • ૧૦-૩૧-૮

(૩) शक्तितात्पर्यबोधनं कीर्तनम् । सुबोधिनी.

(૪) विषयाविष्टचित्तानां विष्णवावेशस्तु दूरत इति ॥ (સુબોધિની)

(૫) पुण्ये श्रवणकीर्तने अस्य अनेन पापं जलधूरेणैव नाश्यते

('સુબોધિની')

ઈશ્વરનાં ધર્મો અથવા ગુણો એવા પ્રકારના છે કે જે તેઓનું જ્ઞાન કરે છે તેઓને તે ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે. શક્તિરૂપ હોવાથી બહારની ક્રિયાની અપેક્ષા વગર તેઓ કાર્ય કરે છે.^૧

સ્મરણ. ઈશ્વરના નામને યાદ કરવાં એને સ્મરણ કહે છે.

બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત-પ્રમાણે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરનાં નામ અને રૂપો કલ્પિત નથી, પણ સત્ય છે, કેમકે તે નામ અને રૂપો એમણેજ બનાવ્યા છે. ઈશ્વરનાં નામ અને રૂપ, વેદ અને વેદાર્થરૂપ હોવાથી તે સર્વને પવિત્ર કરે છે. એમનાં નામોને એમના રૂપો સાથે નિકટ સંબંધ હોવાથી એ નામોના ધ્યાન કરતાં સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ-કર્મો ઉતરતાં છે.^૨

• શ્રીકૃષ્ણ ઇત્યાદિ નામોને વિષે ભગવાનનું સાકારત્વ હોવાથી, શ્રીશબ્દવડે સૌંદર્ય કહેવાય છે.^૩

સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરના ધર્મોની છાપ એમની મોટાઈ અને એમનાં નામો યાદ કરવાંથી અંતઃકરણ ઉપર પડે છે.

જ્ઞાન સહિત, શુદ્ધભાવથી, અને વસ્તુનું તત્ત્વ જાણીને ભગવાનનાં નામ તેવી બુદ્ધિપૂર્વક લેવાં જોઈએ.^૪

સેવા, શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણનો મુખ્ય હેતુ નિરોધ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. પ્રપંચની વિસ્મૃતિપૂર્વક નિરોધ. ભગવાનને વિષે દૃઢ આસક્તિને નિરોધ કહે છે.^૫

(૧) ગુણાસ્ત્વસુભાવરૂપાઃ ક્રિયાં નાપેક્ષન્તે

સુ. કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૧ પૃ. ૧૩૫.

(૨) વેદવેદાર્થરૂપત્વાન્નામૈવાઽસ્થિલ શોધકમ્ ॥

તદધ્યેતૃધ્યાનસિદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દુર્બલમ્ ॥

નિબંધ ભાગવતાર્થ. પૃ. ૩૩૮

(૩) સાકારત્વાત્તુ સૌંદર્યં શ્રીશબ્દેનામિધીયતે

સુ. ભા. ૧-૫-૫૩ પૃ. ૨૨૩

(૪) જ્ઞાનપૂર્વક શુદ્ધભાવેન વસ્તુતત્ત્વજ્ઞાત યવ તદ્બુદ્ધ્યા ઉચ્ચારિતાનિ

સુબોધિની.

(૫) પ્રપંચં વિસ્મૃતિપૂર્વકભગવદાસક્તિઃ નિરોધઃ ॥

નિરોધની ત્રણ કક્ષા છે. ૧ પ્રેમ, (૨) આસક્તિ, અને (૩) વ્યસન. પ્રેમ એટલે ભગવાનને વિષે નિરોધની ત્રણ નિરૂપાધ સ્નેહ. ભગવાનની મોટાઈનું જ્ઞાન કક્ષા. સંપાદન કરવાથી એમને વિષે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રેમ જ્યારે ઉંડાઈ અને વિસ્તારમાં વધે છે ત્યારે દુનિયાંદારી પદાર્થો ઉપરનો સ્નેહ નિવૃત્ત થતો જાય છે, અને (ધીમે ધીમે) દુનિયાંદારી વસ્તુઓની વિસ્મૃતિ પૂર્વક ભગવાનને વિષે દૃઢ નિરૂપાધ સ્નેહ બંધાય છે. મનની આ સ્થિતિને આસક્તિ કહે છે.

સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર સંબંધી વિચારોમાં સતત મન સંપૂર્ણ રીતે ગુંથાયલું રહે, અને તેમાંથી સંસાર અથવા દુનિયાંદારીના વિચારો સંપૂર્ણરીતે બાતલ થાય, એવી મનની સ્થિતિને વ્યસન કહે છે.

જ્યારે મન [ચિત્ત] સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરના ગુણોમાંજ ગુંથાયલું [આવિષ્ટ] રહે છે ત્યારે સંસારનાં દુઃખો અને ઇચ્છિત પદાર્થોના વિયોગથી ઉપ્પન્ન થતા કલેશોનો અનુભવ થતો નથી, પણ ઈશ્વર સમાન સુખનો અનુભવ થાય છે.^૧

જ્યારે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરના ગુણો અથવા ધર્મો ભક્ત જનમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તે ગુણો અથવા ધર્મો તેને દુનિયાંદારી [સંસારી] વિષયોને વિષે સ્થિર વૈરાગ્ય ઉપન્ન કરે છે. ઈશ્વરના ગુણો અથવા ધર્મોના સ્પર્શને લીધે ભક્તજનને કોઈ વખત દુઃખનો અનુભવ થતો નથી.^૨ આ સ્થિતિ, જેને જીવન મુક્તિ કહે છે તેની પૂર્વાવસ્થા છે.

(૧) ગુણેષ્વાવિષ્ટાચિત્તાનાં સર્વદા મુરવૈરેણઃ

સંસાર વિરહ ક્લેશૌ ન સ્યાતાં હરિવત્સુખં ॥

નિરોધલક્ષણ ૧૩.

[૨] ભગવદ્ધર્મસામર્થ્યાત્ વિરાગો વિદ્યે સ્થિરઃ ॥

ગુણેહરેઃ સુખસ્પર્શાન્ન દુઃખં ભાતિ કર્હિચિત્ ॥

નિરોધલક્ષણ ૧૪.

નિરોધ પછીનાં પગથયાં મુક્તિ અને આશ્રય છે. જ્યારે સંપૂર્ણ રીતે નિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ભક્ત મુક્તિ અને આ- જન પ્રદ્ધ વિષે સ્થિતિ કરે છે. આવો ભક્ત શ્રય. મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, કેમકે છાંદોગ્ય ઉપનિ- પદ્ધમાં કહ્યું છે કે જે પ્રદ્ધને વિષે સ્થિતિ કરે છે તે અમૃતત્વ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત કરે છે.^૧

જો આવો ભક્ત સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરમાં મળી ગયો (સાયુજ્ય પામ્યો) ન હોય તો, તેને તેજ ઇશ્વરનો આશ્રય રાખવાનો રહે છે, કેમકે એજ નાશરહિત છે, અને એમનાજ ઉપર મહા પ્રલયની અસર થતી નથી. એ રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ભગવાનના ઉપર આધાર રાખવો એને આશ્રય કહે છે.

સેવા, શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ એ સર્વનો એકજ હેતુ હોવાથી, એટલે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરમાં સેવા અને ભક્તિ. ચિત્ત જ્યોવાણું રાખવાનો હેતુ હોવાથી, શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણને સેવાનોજ ભાગ ગણવામાં આવે છે. ભક્તિનો હેતુ ભગવાન ઉપર નિરૂપધિ પ્રેમ (સ્નેહ) રાખવાનો હોવાથી, સેવા અને ભક્તિ એ શબ્દો પણ એકજ અર્થમાં વપરાય છે..

ભજ એ ધાતુ સેવાના અર્થમાં વપરાય છે, તેથી ઘણા સાધનવાળી ભક્તિને પંડિતો સેવા કહે છે.^૨

પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે સર્વ કર્મોનાં તેમજ સેવાનાં ફળ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની કૃપાનેજ સેવાનાં ફળ. આધીન છે. જ્યારે તે સેવાથી પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણેનાં ફળ

(૧) બ્રહ્મસંસ્થોઽમૃતત્વમેતિ ॥ છાંદોગ્ય. ૨-૨૩ પૃ. ૩૧૭.

(૨) ભજ इत्येष वै धातुः सेवायां परिकीर्तितः

तस्मात् सेवैः बुधैः प्रोक्ता भक्तिः साधनं भूयसि.

ઉપદેશમીમાંસા પૃ. ૯૪.

પ્રાપ્ત થાય છે.^૧

(૧) અલૌકિક સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ. એની અંદર સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ અથવા અદ્ભુત શક્તિઓનો સમાસ થાય છે.

(૨) સાયુજ્ય એનો અર્થ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની સાથે જોડાઈ જવું, અથવા એમનો સાનિધ્યમાં રહેવું.

(૩) સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની સેવા કરવાને યોગ્ય, તથા વૈકુંઠમાં, તેમજ બીજી દુનિયાઓમાં, એમની આજ્ઞાઓને અમલમાં મુકવાને યોગ્ય, એવા પારમાર્થિક દેહની પ્રાપ્તિ.

પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણતાનાં ચિન્હો નીચે મુજબ છે.

પુષ્ટિમાર્ગની [૧] આ માર્ગમાં માત્ર એક જ ઇશ્વર, **વિલક્ષણતાનાં** જે શ્રીકૃષ્ણ, પરબ્રહ્મ પરમાત્મા, અર્થતઃ **ચિન્હો.** ભગવાન કહેવાય છે, તેમનાજ ઉપર પ્રેમ

રખાય છે, અને તેમનીજ સેવા અને પૂજા કરવામાં આવે છે.

[૨] આ માર્ગમાં શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિઓ અને ક્રિયાઓને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવતું નથી, (જેમ કર્મમાર્ગમાં આપવામાં આવે છે તેમ) પણ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર તરફ નિરૂપધિ પ્રેમ (સ્નેહ) અને પ્રેમનેજ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે.

(૩) આ માર્ગમાં ઇશ્વરનાં સર્વ શક્તિમાનપણા અને કૃપાને વિષે પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવાની આજ્ઞા છે. દુનિયાંદારી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિને અર્થે પ્રાર્થનાની અગત્ય સ્વીકારવામાં આવતી નથી.

(૪) મર્યાદા માર્ગમાં જે સાધનો કહેલાં છે તે સંપાદન કરવામાં મેહેનત અને દુઃખ વેઠવાં પડે છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં કહેલી સેવા, જે સામગ્રી ઘણાશ્રમ વગર મળી શકે તેવડે, પ્રેમ સહિત કરવામાં આવે છે, તેથી તે સુખ અને આનંદજનક છે.^૨

૧ સેવાયાં ફલત્રયમ્ । અલૌકિકસામર્થ્ય સાયુજ્ય
સેવૌપચિકદેહો વા વૈકુંઠાદિષુ ॥ સેવાઈશ્વરણ પૃ. ૫૯

૨ શ્રીકૃષ્ણ પૂજયેન્નતયા યથાલબ્ધોપચારકૈઃ પિ. સર્વ. ૨૨૧.

(૫) પુષ્ટિમાર્ગમાં લક્ષિત નિરૂપધિ (નિર્મળ) પ્રેમથી શોર થઈ, અધિક પ્રેમમાં જરી રહી સર્વોપરી પ્રેમમાં વિરામે છે.

(૬) મર્યાદામાર્ગમાં સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર શાસ્ત્રોને અનુસરીને કૃણ આપે છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં એ ગમે તે પ્રકારનાં કૃણ આપવાને સ્વતંત્ર છે, અને ઘણું કરીને લક્ષ્મણ, જે સ્વતંત્ર છે, તેની ઇચ્છાનુસાર દામોદરલીલાની માફક લગવાન. કૃણ આપે છે.^૧

પુષ્ટિ અથવા કૃપાનું સ્વરૂપ.

સર્વ શક્તિમાન કૃષ્ણની કૃપારૂપ પુષ્ટિ છે. તે પુષ્ટિ. કાળ, કર્મ, અને સ્વભાવના પ્રભાવને [અસરો]ને નષ્ટ કરે છે.^૨

કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ વગેરે માર્ગ કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ

અથવા નિર્ગુણ લક્ષિતમાર્ગની શ્રેષ્ઠતા.

જ્યારે દેશ, કાળ, નૃત્ય, મંત્ર, કૃતિ, અને કર્મ એ છ પદાર્થો એમના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે, પુષ્ટિમાર્ગની ત્યારે જ શાસ્ત્રમાં કહેલી યજ્ઞ યાગાદિ ક્રિયાઓ શ્રેષ્ઠતા. કલિભૂત થાય એવી રીતે થઈ શકે. આ કલિકાળના સમયમાં એ છ પદાર્થો એમના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થવા અશક્ય છે, તે કારણથી યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયાઓ ધારેલાં ફક્ત ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી.

(૨) જ્ઞાનનો માર્ગ લાંબો, કંટાળા લરેલો, અને આ કાળમાં સધાવો મુશ્કેલ છે, કેમકે જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે. ગીતાજીમાં લગવાન કહે છે કે:-જ્ઞાનવાન મનુષ્ય ઘણા જન્મોને અંતે મને પ્રાપ્ત થાય છે.^૩

• યત્ર ચ મક્તર્ય સ્વાતંત્ર્યં તદિચ્છાનુસારેણ મગવત્કૃતિર્યથા

• દામોદરલ્લાયાર્ણ સા પુષ્ટિ: ॥

નિબંધ ૩૦૨

૨ કૃષ્ણાનુગ્રહરૂપા હિ પુષ્ટિ: કાલાદિવાધિકા નિબંધ. ૫. ૩૩૬.

૩ બહુનાં જન્મોમાં જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે ગીતા. ૭-૧૯.

વળી જ્ઞાનને માર્ગે જનારને અભિમાન (અહંતા) ઉત્પન્ન થવાની દેહેશત છે. જ્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે મન નિર્મળ થાય છે, અને મનુષ્ય ખરા અને ખોટા વચ્ચેનો તફાવત જાણી શકે છે. જ્ઞાનની સહાયતાથી મનુષ્ય સંસારરૂપી સમુદ્રને સહિસલામત રીતે તરી શકે, પણ પ્રેમ-સ્નેહ-ભક્તિને અભાવે સંસારરૂપી સમુદ્રના કીનારાથી ઘણે દૂર રહેલા ઇશ્વરને પોહોચી શકે નહિ.

(૩) કર્મ અને જ્ઞાન માર્ગમાં મનુષ્યને પોતાનાજ બળનો આશ્રય કરવાની જરૂર છે, ભક્તિ માર્ગમાં આત્મનિવેદનને લીધે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની અનંત શક્તિઓનું અવલંબન કરવાનો ભક્તજનને અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) ધર્મના સામાન્ય રીતે જે ભાગ પાડી શકાય છે. એકમાં ક્રિયાઓ રહેલી અને બીજામાં તેઓનો અભાવ છે. પેહેલાને પ્રવૃત્તિમાર્ગ કહે છે, અને બીજાને નિવૃત્તિમાર્ગ કહે છે. પેહેલામાં યજ્ઞ અને બીજી ક્રિયાઓનો સમાસ થાય છે, અને બીજામાં જ્ઞાન, તપ, વગેરેનો સમાસ થાય છે. જે ક્રિયાઓમાં દુન્યો (વસ્તુઓ)નો ખપ પડે છે, તે બીજાને ઉપદ્રવ કરનારી છે. જ્ઞાનમાર્ગની પેઠે જેમાં, તપ, કાયકલેશી ઉત્પન્ન કરે એવી ક્રિયાઓ વિગેરેની અગત્ય છે, તે પોતાને ઉપદ્રવ કરે છે.^૧ ઇશ્વર સર્વ આણી માત્રના આત્મા છે. એ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે જે ધર્મમાં સર્વના ઉપર બેહદ દયા રાખવાની આજ્ઞા હોય, અને જે ધર્મ પોતાને તેમજ બીજાને ઉપદ્રવ કરતા ન હોય, અને જેમાં ઇશ્વર ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખવાનો ઉપદેશ હોય તેજ ઉત્તમોત્તમ, અને વરિષ્ઠ ધર્મ છે.^૨

૧ દૃઢ્યમયશ્ચેત્ પરોપદ્રવકારી ક્રિયામયશ્ચેદાત્મોપદ્રવકારી જ્ઞાનમયશ્ચ તથાયમેવાપરિતોષઃ તપસિ સુબોધિની.

૨ સર્વેષાં જીવા યસ્માદિતિ વા સર્વેષાં, જીવાત્મરૂપો વા અતઃ સર્વોપકારિણી ધર્મતોષઃ ॥ સુબોધિની.

આવેા ધર્મ હોવાનો દાવો પુષ્ટિમાર્ગે અથવા નિર્ગુણ ભક્તિમાર્ગે સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ કરી શકે એમ નથી.

(૫) જો કોઈપણ કાળે એકજ ધર્મ અને એકજ તત્ત્વ-વિધાનો સર્વત્ર સ્વીકાર થવાનો સંભવ હોય તો, શ્રીમદ્ભલાચાર્યજીએ બોધ કરેલા ધર્મ અને તત્ત્વવિધાનોજ સ્વીકાર થશે. એમનો ઉપદેશ આખા વિશ્વને અનુકૂળ હોવાથી હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનોને તેને માટે ઘણું માન હતું.

શ્રીમદ્ભલાચાર્યજી કહે છે કે:-સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર ઉપર અંતઃકરણપૂર્વક પ્રેમ રાખવો એજ માત્ર સર્વનો ધર્મ છે. કોઈ કાળે બીજો કોઈ ધર્મ નથી.^૧

સામાન્ય ટીકા.

•(૧) . નિરોધનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે ગમે તે ઉપાયવડે મનનો સર્વ વ્યાપાર સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર સંબંધી કરવો જોઈએ.^૨

(૨) જેઓ પોતાના મનને સર્વશક્તિમાન સામાન્ય ટીકા. ઇશ્વરમાં જોડે છે. તેઓ શીઘ્ર એમનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.^૩

(૩) ભક્તજનનો (ભગવાનને વિષે) નિરોધ એવા પ્રકારનો થયો જોઈએ કે, સર્વશક્તિવાન ભગવાનનો નિરોધ ભક્તજનને વિષે પણ થાય. તે બંને નિરોધના સંબંધથી ભક્તજનનો

૧ સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ ।

સ્વસ્થાયમેવ ધર્મોહિ નાન્યઃ કાપિ કદાચન । ચતુઃલોકી ૧.

૨ યેન કેનાધ્યુપાયેન સર્વોષિ મનોવ્યાપારો ભગવાદ્વિષક इति
લક્ષણઃ કૃષ્ણલીલામૃત. ૧૪૨

૩ મૃત્યેવં મૃત્યુઝ્જાનાઃ અચિરાત્ શીઘ્રમેવ મામવ્યાપ્સ્યથ
સુબોધિની. કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૨. ૫૩.

નિરોધ દૃઢ થાય છે, બીજે કોઈ પ્રકારે તે દૃઢ થતો નથી.^૧

(૪) ભક્તિને વિષે શાસ્ત્રોમાં કહેલા સંસ્કારોની આવશ્યકતા નથી, કેમકે ભક્તિ પ્રેમ અને બાળ સાધનોથી ઉત્પન્ન થાય છે.^૨

(૫) શાસ્ત્રીય જન્મો (જેવા કે શુક્લ, સાવિત્ર, અને યાજ્ઞિક), જ્ઞાન, વ્રત, વગેરેની પ્રાણુભૂત ભક્તિ છે. ભક્તિને અભાવે એ જન્મો વગેરે વૃથા છે.^૩

(૬) સેવાના માત્ર દેખાવથી, અથવા સેવાના માત્ર અનુકરણથી કાંઈ ફળ ઉત્પન્ન થતું નથી.^૪

(૭) જે મન વિષયાવિષ્ટ છે, અથવા વિષયોથી લેદાયલું છે, તે મનમાં સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર સંબંધી વિચારોનો પ્રવેશ થવાનો સંભવ નથી.^૫

નિર્ગુણ ભક્તિ એ સર્વ પ્રાણીમાત્રનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.^૬

તે કર્મ અને જ્ઞાનમાર્ગથી કેવળસ્વૃતંત્ર છે, ઉપાસના એ ભક્તિથી કેવળ જુદીજ છે. નિર્ગુણ ભક્તિ (સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર ઉપર સર્વ કરતાં અધિક પ્રેમ) અને બ્રહ્મવાદ અથવા શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત એ બંને સંવાદિન (અવિરૂદ્ધ, અનુસરતાં) છે અને તે [નિર્ગુણ ભક્તિ] ઉપનિષદો સહિત વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર અને

૧ નિરોધો યદિ ભક્તાનાં સ્વસ્મિન્ સ્વસ્યન્નતેષુચ ॥

તદોભય મુસમ્બન્ધ્યાન્ દૃઢોભર્વાતે નાન્યથા ॥

સુ. કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૧. ૧૫૫.

૨ સંસ્કારાણામહેતુત્વં ભક્તેરન્યચ સાધનમ્

કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૨ પૃ. ૭૪.

૩ જન્માદીનાં પ્રાણભૂતા ભક્તિઃ તદભાવે દાહૈર્વોચિતઃ. ॥

કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૨ ૩૭.

૪ કાપટ્યે તુ ન સેવાયાં ફલમ્ ॥ કૃષ્ણલીલામૃત ભા. ૨ ૧૧૭.

૫ વિષયાવિષ્ટ ચિત્તાનાં વિષ્ણવાવેશસ્તુદૂરત્વ ઇતિ ॥ • •

વિષયાક્રાન્ત દેહાનાં નાડવેશઃ સર્વથા હરેઃ ॥ સન્યાસનિર્ણય.

૬ સ્વસ્થાયમેવ ધર્મોહિ નાન્યઃ ક્વાપિ કદ્ધચન ॥ અતુઃશ્લોકી.

ભાગવત પુરાણ જે પ્રધાન ચતુષ્ટય કહેવાય છે, તેને અનુસરતી છે, એ વાત પદ્ધતિપુર્વક ખતાવનાર એકલા અને પ્રથમ આચાર્ય શ્રીમદ્ભલ્લભાચાર્યજી છે.

શ્રીમદ્ભલ્લભાચાર્યજી કહે છે કે:—સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરની નિર્ગુણભક્તિદ્વારા એમની કૃપા પ્રાપ્ત કરવી, શાસ્ત્રનો અર્થ. એજ સર્વ વેદો, રામાયણો, મહાભારત, પંચરાત્ર, અને તત્ત્વસૂત્રોસહિત બીજાં શાસ્ત્રોમાં સમાયલી આજ્ઞાઓનો ખરો અર્થ છે. આજ અર્થનિર્ણય ભગવાને સર્વ કાળને માટે કૃપાથી કર્યો છે.^૧

ગીતાજીમાં ભગવાન કહે છે કે, સર્વદા સર્વ કર્મ કરતાં મારો આશ્રય કરનાર મારી કૃપાથી શાન્ત અને નાશરહિત પદને પ્રાપ્ત કરે છે.^૨

મારામાં ચિત્ત રાખવાથી તું મારી કૃપાથી સર્વ ભયો (ક્રૂર તર કામ ક્રોધાદિ) ને તરી જઈશ.^૩

કર્મ, જ્ઞાન, અને ભક્તિ એ ત્રણ માર્ગ પોત પોતાના અધિકારાનુસાર ફક્ત આપવાવાળા છે, પરંતુ હાલ આ કલિકાલમાં સર્વ અધિકાર નષ્ટ થઈ ગયા છે, તે કારણથી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ સહિત સેવા કરનારને કલિ કલિભૂત થશે.^૪

૧. અર્થોડયમેવ નિર્મિલૈરપિવેદવાક્યૈ.

રામાયણૈઃ સંહિતભારતપંચરાત્રૈઃ ॥

અન્યૈશ્ચ શાસ્ત્રવચનૈઃ સહતત્ત્વસૂત્રૈઃ ।

નિર્ણયિતે સહદયં હરિણાસદૈવ ॥ નિબંધ શા. ૧૦૪

૨. સર્વકર્માણ્યર્થસદા કુર્વાણોમંદ્યપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥ ગીતા ૧૮-૫૬

૩. મચ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિષ્યસિ ॥ ગી. ૧૮-૫૮.

૪. સ્વાધિકારાનુસારેણ માર્ગસ્ત્રેધા ફલાય હિ

અધુના હ્યધિકારાસ્તુ સર્વ એવ ગતાઃ કલૌ ॥

કૃષ્ણસ્ત્રેધ્યંતે ભક્તયા કલિસ્તસ્ય ફલાય હિ ॥ નિબંધ શા. ૧૯

આ માર્ગ (પુણ્ડ્રમાર્ગ અથવા નિર્ગુણ ભક્તિમાર્ગ,) સર્વ
 માર્ગો કરતાં ઉત્તમ કહેવાય છે, કેમકે તેમાં
 ઉત્તમ માર્ગ. ભગવાન પોતાના ભક્તોનું મોચન કરે છે,
 તેથી તેમાં પાત થવાનો ભય નથી.^૧

૧ માર્ગોઽયં સર્વ માર્ગાણામુત્તમઃ પરિકીર્તિતઃ
 યસ્મિન્ પાતભયં નાઽસ્તિ મોચક સર્વથા યત્નઃ :
 નિબંધ સર્વ ૨૨૨

* રા. રા. લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસનાં બનાવેલાં પુસ્તકો.

—:૦:—

શ્રી ચલ્લભચરિત્ર બ્રહ્મચારી સાથે આવૃત્તિ બીજી	૧-૦-૦
પુષ્ટિમાર્ગ (અલ્હાબાદના કન્વેન્સન ઓફરીલીજનિસમાં વાંચેલો નિબંધ) ઇંગ્રેજી ૦-૨-૦ ગુજરાતી સામટી પ્રત લેનારને કીફાયત	૦-૨-૦
તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ શાસ્ત્રાર્થપ્રકરણ ગુજરાતી	૧-૦-૦
શ્રીકૃષ્ણલીલામૃત ભાગ ૧ (શ્રીસુબોધિનીજીને આધારે)	૧-૦-૦
શ્રીકૃષ્ણલીલામૃત ભાગ ૨	૧-૦-૦
માલાપ્રસંગનો સાર	૦-૪-૦
કામાખ્યદોષ વિવરણ ગુજરાતી ટીકાસાથે	૦-૨-૦
બ્રહ્મવાદ (વિદ્યાનગરના રાજાની સમાનો શાસ્ત્રાર્થ)	૦-૪-૦
શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું સાંક્ષિપ્તજીવન તત્ત્વજ્ઞાન અને ઉપદેશ અંગ્રેજી અને ગુજરાતી દરેકના	૦-૨-૦

મલવાનાં કેકાળાં

મુંબઈ. પત. પમ. ત્રિપાઠીની કું૦ જેણારામ મુકુન્દજી. પી. ડી.
પંડીતની કું૦ બલંદેવદાસ કીર્તીનીયા. વસનજી પરમાનંદ. વડો-
દરા ચતુરભાઈ રણછોડદાસ. નગરઠઠા પરમાનંદ મુરલીધરદાસ.

ઉપરનાં પુસ્તકો તથા નીચે લખેલાં પુસ્તકો નડિયાદ

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયમાંથી મળશે.

દુસંગ વિજ્ઞાનપ્રકાર (શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્યજી કૃત ટીકાસાથે)	૦-૨-૦
પુષ્ટિમાર્ગ (ચતુર્થ વૈષ્ણવ પરિષદનો નિબંધ શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્યજી કૃત) શાસ્ત્રીઓના લેખો સાથે	૦-૪-૦
શુદ્ધાદ્વૈત મંજરી. (શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્યજી કૃત) સટીક	૦-૨-૦
પુષ્ટિમાર્ગ લક્ષણાનિ (,)	૦-૨-૦
વૈદિકમાર્ગ નિરીક્ષા (મુન્સીકૃત	૦-૪-૦
શામ્નાયતત્ત્વ ભાસ્કર (હગનલાલશાસ્ત્રીજી કૃત)	૦-૫-૦
ભક્તિમાર્ગનું રહસ્ય	૦-૫-૦
દુર્મતધ્વાંત ભાસ્કર	૦-૨-૦
ઉપદેશ મીમાંસા (શ્રીજીવનલાલજીકૃત)	૦-૧૦-૦
વૈષ્ણવદ્વિજ્ઞાનિક. , ,	૧-૦-૦
ઉપદેશસુધાં. (શ્રીગોવિંદાચાર્યજીકૃત સટીક)	૦-૪-૦

વૈષ્ણવોપયોગી નિત્યકર્મ (શ્રીદેવકીનંદનજીની આજ્ઞાનુસાર) ૦-૧-૬
શાસ્ત્રીય વિચાર (પુષ્ટિમાર્ગ કલ્પિત છે એ પુસ્તકના
આક્ષેપોનો જવાબ) ૦-૩-૦

પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત (પટવારીકૃત) ૦-૧૦-૦

દીનતાઆશ્રયના પદનો સંગ્રહ ૦-૧૦-૦

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સુબોધિની ટીકાસાથે ગુ. ૦-૮-૦

ભક્તિમાર્તેડ (શ્રી ગોપેશ્વરજી કૃત) સંસ્કૃત. ૨-૦-૦

વિદ્વન્મંડન સુવર્ણસૂત્ર ટીકાસાથે સંસ્કૃત ૨-૪-૦

પ્રસ્થાન રત્નાકર શ્રીપુરુષોત્તમજીકૃત સંસ્કૃત ૨-૦-૦

બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિ મરિચીકા વ્રજનાથભટ્ટકૃત સં. ૨-૦-૦

બ્રહ્મસૂત્રવૃત્તિ ભાવપ્રકાશિકા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રકૃત સં. ૧-૦-૦

પુષ્ટિમાર્ગીય સ્તોત્રરત્નાકર (પુરુષોત્તમસહસ્રનામઆદિ
૮૧ ગ્રંથ) ૦-૬-૦

શ્રીગુણાંશજીકૃત ત્રિજ્ઞાપ્તિ ગુજરાતીભાષાન્તર ૦-૪-૦.

વલ્લુભાખ્યાન મોટી ટીકાસાથે ગુ. ૦-૧૦-૦

સંન્યાસનિર્ણય વિસ્તીર્ણ ટીકાસાથે ૦-૩-૦.

ભક્તિહંસ , ૦-૨-૦

જલભેદ અને પંચપદ્યાનિ , ૦-૩-૬.

પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ ૦-૧-૦

ગોપીગીત (સમશ્લોકી ગુજરાતી સાથે) અને યમુનાજીનાં
૪૦ પદ. વગેરે. ૦-૧-૬

શ્રીનાથજીનું પ્રાકટ્ય. ૦-૩-૦

શુદ્ધાદ્વૈતમાર્તેડ પ્રમેય રત્નાર્ણવ સાથે સં. ૧-૦-૦

તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ શાસ્ત્રાર્થ અને સર્વનિર્ણય પ્રકરણ
પ્રકાશ તથા આવરણભંગ ટીકા સાથે સં. ૫-૦-૦

ઉપરનાં પુસ્તકો નડીઆદમાં અમારી પાસેથી તેમજ અમદા-
વાદમાં કાશીદાસ જમનાદાસ મુગટવાલા, મુંબઈમાં બલદેવદાસ
કીર્તનીયા, પંડિત જેષ્ઠારામ મુકુન્દજી. અને વડોદરામાં શેઠ ચતુ-
ર્ભુજદાસ રણછોડદાસ, ડાકોરમાં હીરાલાલ અત્તરવાલા, અને
ડાકોરમાં આવુરોડની ઘાંડની હીપોમાં તથા મહાવ્યાં શ્રીમહા-
પ્રભુજીની બેઠકના મંડારી પાસેથી મલશે.

ત્રિભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ

નડીયાદ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના મંત્રી.

